

# رابطہ بین علم فقہ و علوم تجربی

تألیف:

سید محمد رضا میریوسفی

|                      |                                                                |
|----------------------|----------------------------------------------------------------|
| سرشناسه:             | میریوسفی، سید محمد رضا، ۱۳۶۱ -                                 |
| عنوان و نام پدیدآور: | رابطه بین علم فقه و علوم تجربی / تألیف سید محمدرضا<br>میریوسفی |
| مشخصات نشر:          | قم: نوید حکمت، ۱۳۹۶                                            |
| مشخصات ظاهری:        | ۱۸۴ ص.                                                         |
| شابک:                | ۱۴۰۰۰ ریال: ۸-۰۹-۸۹۰۸-۶۰۰-۹۷۸                                  |
| وضعیت فهرست نویسی:   | فیا                                                            |
| یادداشت:             | کتابنامه                                                       |
| موضوع:               | فقه -- فلسفه                                                   |
| موضوع:               | Islamic law -- Philosophy                                      |
| موضوع:               | اسلام و علوم                                                   |
| موضوع:               | Islam and science                                              |
| موضوع:               | علوم -- فلسفه                                                  |
| موضوع:               | Science -- Philosophy                                          |
| رده بندی کلاسیک:     | ۱۳۹۶ ر ۲ م ۹۴ / ۲ / ۱۶۹ BP                                     |
| رده بندی دیسی:       | ۲۹۷/۳۰۱                                                        |
| شماره کتابشناسی ملی: | ۴۹۲۷۰۷۹                                                        |

نام کتاب: رابطه بین علم فقه و علوم تجربی

مؤلف: سید محمدرضا میریوسفی

چاپخانه: گل وردی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۸-۰۹-۸۹۰۸-۶۰۰-۹۷۸ ISBN

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

دفتر فروش: قم، خیابان ارم، پاساژ قدس، طبعه آخر، پلاک ۱۶۲

انتشارات نوید حکمت

تلفن: ۳۷۷۳۷۹۱۸ - ۰۲۵

نمابر: ۳۷۷۴۷۲۳۴ - ۰۲۵

همراه: ۰۹۱۲۰۶۹۷۴۴۵

## فهرست مطالب

|    |                                |
|----|--------------------------------|
| ۱۱ | مقدمه                          |
| ۱۱ | ۱. بیان مسئله و تعیین قلمرو آن |
| ۱۲ | ۲. اهمیت و ضرورت تحقیق         |
| ۱۲ | ۳. فرضیه تحقیق                 |

## بخش اول: مفاهیم تحقیق

|    |                                                            |
|----|------------------------------------------------------------|
| ۱۵ | فصل اول: مفاهیم                                            |
| ۱۵ | گفتار اول: معناشناسی فقه                                   |
| ۱۵ | مبحث اول: معنای لغوی فقه                                   |
| ۱۶ | مبحث دوم: معنای اصطلاحی فقه                                |
| ۱۶ | گفتار دوم: فلسفه فقه                                       |
| ۱۷ | گفتار سوم: علوم طبیعی                                      |
| ۱۸ | گفتار چهارم: فلسفه علم                                     |
| ۱۸ | گفتار پنجم: رابطه بین علم فقه و علوم تجربی                 |
| ۱۸ | مبحث اول: مفهوم رابطه                                      |
| ۱۸ | مبحث دوم: انواع رابطه                                      |
| ۲۰ | مبحث سوم: رابطه موردنظر                                    |
| ۲۱ | فصل دوم: کلیات (پیش فرض‌های بالادستی علم فقه و علوم تجربی) |
| ۲۱ | گفتار اول: علم فقه                                         |

|    |                                                   |
|----|---------------------------------------------------|
| ۲۱ | مبحث اول: موضوع علم فقہ.....                      |
| ۲۱ | الف- رفتار.....                                   |
| ۲۱ | مفہوم شناسی رفتار.....                            |
| ۲۳ | ب- مکلفان (تکلیف).....                            |
| ۲۵ | مبحث دوم: مقصد شناسی (مقاصد الاحکام) علم فقہ..... |
| ۲۵ | ۱. حکم شناسی:.....                                |
| ۲۷ | ۲. موضوع شناسی:.....                              |
| ۲۹ | انواع موضوعات و احکام آن ها.....                  |
| ۲۹ | ۱. موضوعات مستنبطہ.....                           |
| ۳۰ | ۲. موضوعات غیر مستنبطہ.....                       |
| ۳۳ | موضوعات عرفی خاص:.....                            |
| ۳۳ | مجرای موضوعات تخصصی.....                          |
| ۳۶ | مبحث سوم: قلمرو شناسی علم فقہ.....                |
| ۳۷ | قسمت اول: دیدگاه اتمام و انحصار.....              |
| ۴۱ | قسمت دوم: دیدگاه حداقلی قلمرو فقہ.....            |
| ۴۱ | ۱. رویکرد قرآن بسندگان.....                       |
| ۴۳ | ۲. رویکرد برخی روشنفکران دینی.....                |
| ۴۹ | مبحث چهارم: روش شناسی علم فقہ.....                |
| ۴۹ | قسمت اول: روش نقلی.....                           |
| ۵۰ | قسمت دوم: روش عقلی.....                           |
| ۵۱ | قسمت سوم: روش حسی و تجربی.....                    |
| ۵۴ | مبحث پنجم: منبع شناسی علم فقہ.....                |
| ۵۵ | قسمت اول: کتاب:.....                              |
| ۵۵ | قسمت دوم: سنت:.....                               |
| ۵۶ | حجیت سنت پیامبر (ص).....                          |
| ۵۶ | حجیت سنت ائمہ «علیہم السلام».....                 |
| ۶۰ | قسمت سوم: اجماع.....                              |

|                                                       |    |
|-------------------------------------------------------|----|
| قسمت چهارم: عقل.....                                  | ۶۰ |
| مبحث ششم: معرفت‌شناسی گزاره‌های علم فقه.....          | ۶۱ |
| قسمت اول: معرفت‌شناسی دلیل نقلی.....                  | ۶۴ |
| معرفت بخشی خبر متواتر.....                            | ۶۴ |
| معرفت بخشی خبر واحد.....                              | ۶۴ |
| قسمت دوم: اثبات‌پذیری گزاره‌های فقهی.....             | ۶۵ |
| گفتار دوم: علم تجربی.....                             | ۶۶ |
| مبحث اول: موضوع علوم تجربی.....                       | ۶۶ |
| مبحث دوم: روش‌شناسی علم تجربی.....                    | ۶۷ |
| قسمت اول: اقسام روش‌های استدلال.....                  | ۶۷ |
| ۱. سیر از جزئی به جزئی.....                           | ۶۷ |
| ۲. سیر از کلی به جزئی.....                            | ۶۷ |
| ۳. سیر از جزئی به کل (استقرا).....                    | ۶۷ |
| قسمت دوم: مقایسه اسراء و تجربه.....                   | ۶۸ |
| مبحث سوم: ابزار علم تجربی.....                        | ۶۹ |
| قسمت اول: نقش ادراک حسی به عنوان منبع علوم تجربی..... | ۶۹ |
| قسمت دوم: نقش عقل به عنوان منبع معرفت تجربی.....      | ۷۲ |
| مبحث چهارم: معرفت‌شناسی گزاره‌های تجربی.....          | ۷۳ |
| قسمت اول: ملاک علمی بودن گزاره‌های تجربی.....         | ۷۳ |
| اصل اثبات‌پذیری یا تحقق‌پذیری.....                    | ۷۴ |
| از دیدگاه پوزیتیویسم.....                             | ۷۴ |
| ابطال‌گرایی.....                                      | ۷۶ |
| قسمت دوم: ملاک صدق و کذب گزاره‌های تجربی.....         | ۷۹ |

### بخش دوم: رابطه علوم تجربی و علم فقه

|                                             |    |
|---------------------------------------------|----|
| فصل اول: تأثیرات علوم تجربی بر علم فقه..... | ۸۴ |
| گفتار اول: موضوع‌شناسی.....                 | ۸۴ |

|     |                                                                                  |
|-----|----------------------------------------------------------------------------------|
| ۸۴  | موضوعات غیر مستنبط عرفی:.....                                                    |
| ۸۵  | موضوعات مستنبط تخصصی:.....                                                       |
| ۸۵  | مجرای موضوعات تخصصی:.....                                                        |
| ۸۶  | گفتار دوم: در حکم شناسی.....                                                     |
| ۸۶  | مبحث اول: عقل تجربی.....                                                         |
| ۸۶  | مبحث دوم: کشف مصالح و مفاسد دنیوی احکام توسط عقل تجربی.....                      |
| ۸۶  | قسمت اول: تعریف مصالح و مفاسد.....                                               |
| ۸۷  | قسمت دوم: جمعیت احکام از مصالح و مفاسد واقعی.....                                |
| ۹۰  | قسمت سوم: دیدگاه‌ها درباره مصالح و مفاسد اخروی و دنیوی احکام شرعی.....           |
| ۹۵  | مبحث سوم: کشف حکم شرع توسط عقل تجربی از طریق فهم مصالح و مفاسد احکام.....        |
| ۹۵  | قسم اول: امکان فهم مصالح و مفاسد نهفته در احکام.....                             |
| ۹۷  | قسمت دوم: کشف احکام شرعی توسط عقل تجربی از طریق قاعده ملازمه.....                |
| ۱۰۴ | قسمت سوم: حجیت شرعی بودن علم تجربی از طریق قاعده حجیت فهم روشمند علوم تجربی..... |
| ۱۱۹ | مبحث چهارم: کشف برخی مقاصد توسط علم تجربی.....                                   |
| ۱۲۰ | قسمت اول: تقسیم مقاصد شریعت.....                                                 |
| ۱۲۰ | قسمت دوم: کاربرد مقاصد شریعت در استنباط فقهی.....                                |
| ۱۲۴ | قسمت سوم: کشف مقاصد شریعت توسط علوم تجربی.....                                   |
| ۱۲۴ | الف- تفاوت بین مقاصد شریعت و حکمت احکام.....                                     |
| ۱۲۵ | ب- راه‌های کشف مقاصد شریعت.....                                                  |
| ۱۲۷ | ج- کشف حکمت و مقاصد احکام شرعی توسط علوم تجربی.....                              |
| ۱۲۷ | گفتار سوم: روش.....                                                              |
| ۱۲۷ | مبحث اول: استقراء و روش تجربی.....                                               |
| ۱۲۷ | قسمت اول: استقراء.....                                                           |
| ۱۲۸ | قسمت دوم: روش تجربی.....                                                         |
| ۱۲۸ | قسمت سوم: فرق بین روش تجربی و استقراء.....                                       |
| ۱۲۹ | مبحث دوم: حجیت استقراء.....                                                      |

|                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| قسمت اول: حجیت استقراء از طریق قاعده حکم الامثال.....                                    | ۱۲۹ |
| قسمت دوم: غلبه بر مشکل استقراء از راه قاعده استحاله غلبه و دوام اتفاق.....               | ۱۳۰ |
| قسمت سوم: غلبه بر مشکل استقراء براساس روش حضور و غیاب.....                               | ۱۳۱ |
| قسمت چهارم: حل مشکل استقراء با توسل به احتمالات.....                                     | ۱۳۲ |
| قسمت پنجم: حجیت استقراء براساس مکتب ذاتی شهید صدر.....                                   | ۱۳۳ |
| قسمت ششم: حجیت استقراء از راه بنای عقلا.....                                             | ۱۳۴ |
| بررسی.....                                                                               | ۱۳۴ |
| قسمت هفتم: حجیت استقراء به مثابه تواتر معنوی.....                                        | ۱۳۵ |
| قسمت هشتم: حجیت استقراء از باب شهرت عملی.....                                            | ۱۳۵ |
| قسمت نهم: حجیت استقراء از باب مطلق ظن.....                                               | ۱۳۶ |
| مبحث سوم: کارکردهای استقراء در فقه.....                                                  | ۱۳۸ |
| قسمت اول: تعیین تعقیق احکام.....                                                         | ۱۳۹ |
| قسمت دوم: تعیین موانع و مفاہیم شرعی.....                                                 | ۱۳۹ |
| قسمت سوم: اثبات برخی احکام شرعی.....                                                     | ۱۳۹ |
| قسمت چهارم: اثبات قواعد فقهی.....                                                        | ۱۴۰ |
| قسمت پنجم: تحقیق در بودنبود مرجحات، خراین، موانع و معارضات و دلایل.....                  | ۱۴۰ |
| قسمت ششم: اثبات اجماع به عنوان دلیل بر احکام شرعی.....                                   | ۱۴۰ |
| نتیجه گیری.....                                                                          | ۱۴۱ |
| فصل دوم: تأثیرات علم فقه بر علوم تجربی.....                                              | ۱۴۳ |
| گفتار اول: در جهت دهی علوم تجربی.....                                                    | ۱۴۳ |
| مبحث اول: جهت دهی به سمت رشد و شکوفایی.....                                              | ۱۴۳ |
| مبحث دوم: جهت دهی علوم تجربی با مشخص کردن مرز حلال و حرام تولید و توسعه و تعلیم علم..... | ۱۴۴ |
| قسمت اول: علم به مثابه موضوعی برای احکام فقهی.....                                       | ۱۴۴ |
| ۱. جایگاه علم تجربی توصیف است نه تجویز.....                                              | ۱۴۴ |
| ۲. ملاک و مناطق حلال و حرام بودن علم تجربی.....                                          | ۱۴۵ |
| قسمت دوم: احکام فقهی علوم تجربی.....                                                     | ۱۴۶ |

|                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------|-----|
| گفتار دوم: فقه و فناوری.....                                               | ۱۴۸ |
| مبحث اول: تعریف فناوری.....                                                | ۱۴۸ |
| مبحث دوم: نقش فناوری در مسئله و موضوع سازی برای علم فقه.....               | ۱۵۰ |
| مبحث سوم: رابطه فقه و فناوری.....                                          | ۱۵۱ |
| قسمت اول: فناوری به مثابه یک موضوع برای احکام شرعی.....                    | ۱۵۲ |
| قسمت دوم: رویکردهای مختلف درباره ارتباط فناوری با علم فقه و نظر مختار..... | ۱۵۵ |
| قسمت سوم: فناوری موضوعی ذاتی است یا کارکردی.....                           | ۱۵۶ |
| قسمت چهارم: چپستی موضوع فناوری از دیدگاه فقها.....                         | ۱۵۷ |
| قسمت پنجم: حجیت فهم عالمانه در فهم فناوری.....                             | ۱۶۱ |
| قسمت ششم: دیدگاه آنها درباره استفاده از فناوری ها.....                     | ۱۶۱ |
| دیدگاه اول: دیدگاه ظاهری بر اینه و نگاه ابزاری به فناوری.....              | ۱۶۲ |
| دیدگاه دوم: فناوری به مثابه حقیقت چندلایه ای.....                          | ۱۶۲ |
| الف- دیدگاه سلبی یا دیدگاه فرستکی.....                                     | ۱۶۲ |
| ب- دیدگاه ایجابی یا کارکردگرایان.....                                      | ۱۶۳ |
| قسمت هفتم: رویکرد فقه درباره تولید فناوری ها.....                          | ۱۶۳ |
| ۱. فقه فعال و فقه منفعل.....                                               | ۱۶۳ |
| ۲. وظیفه ذاتی فقه.....                                                     | ۱۶۴ |
| ۳. فقه موضوعی و فقه در مقام اجرا.....                                      | ۱۶۷ |
| الف- تعریف فقه سرپرستی و فقه موضوعی.....                                   | ۱۶۷ |
| ب- برخی از خصوصیات فقه سرپرستی.....                                        | ۱۶۸ |
| ج- حجیت و ضرورت فقه سرپرستی.....                                           | ۱۷۰ |
| خلاصه و استنتاج کلی.....                                                   | ۱۷۷ |
| منابع.....                                                                 | ۱۸۱ |

## مقدمه

در فلسفه فقه اسلامی مسائل مهمی از سوی فیلسوفان علم مطرح و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. جمله این مسائل؛ بحث ارتباط علم فقه با دیگر دانش‌ها هست. میان دانش‌هایی که با علم فقه رابطه تأثیر و تأثری دارند دانش علم تجربی هست که تأثیر بسزایی در استنباط فقهی دارد. این تأثیر را می‌توان در سه حوزه فهم موضوعات تخصصی یا تولید موضوعات جدید، کشف برخی مرادات شارع و روش تقسیم کرد. علوم تجربی علاوه بر رابطه تأثیرگذاری بر فقه، از علم فقه تأثیر می‌پذیرند. در این تحقیق به تبیین نیازسنجی این دو علم نسبت به هم می‌پردازیم و قلمرو این نیاز را بررسی می‌کنیم.

### ۱. بیان مسئله و تعیین قلمرو آن

فلسفه‌های درجه دوم دانش‌هایی هستند که با نگاهی از بیرون پرسش‌هایی را درباره خود علم (نه مسائل علم) به‌عنوان یک موضوع مستقل و قابل تحقیق طرح می‌کنند. فلسفه علم فقه نیز دانشی است که عهده‌دار پاسخگویی به پرسش‌های بیرونی درجه دوم درباره علم فقه هست، پرسش‌هایی نظیر تعریف، موضوع، قلمرو، روش، مبانی و علم مؤخر بر فقه هست. یکی از محورهای مهم فلسفه فقه ارتباط علم فقه با دیگر دانش‌هاست چه در مقام تأثیرپذیری و چه در مقام تأثیرگذاری. یکی از این دانش‌ها و علمی که در حوزه روش و در حوزه داده‌ها در خدمت علم فقه بوده است علوم طبیعی هست. در این پژوهش بر آنیم که تأثیرات علوم تجربی بر علم فقه به صورت عام (علم تجربی بمانی) چه در مقام روش و چه در مقام شناساندن حکم و موضوع را و تأثیرات علم فقه بر علوم تجربی را تبیین کنیم و به نقد و بررسی دیدگاه‌های مختلف در این مقام بپردازیم.

## ۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

از آنجاکه فلسفه فقه دانشی درجه دوم است و به پرسش‌های بیرونی فقه می‌پردازد، هرگونه اختلاف در این مباحث می‌تواند بر مسیر فتوا و استنباط تأثیر بگذارد مثلاً اگر در فلسفه فقه فقیهی قائل به نظریه حداقلی فقه شد قطعاً فقه او هم حداقلی خواهد بود برخلاف فقیهی که قائل به فقه حداکثری است. یکی از مباحث تأثیرگذار فلسفه فقه بحث ارتباط بین فقه و علوم تجربی است چه در حوزه روش و چه در حوزه کشف حکم و فهم موضوعات. از آنجاکه ماهیت احکام فقهی ثابت و ماهیت علوم تجربی متغیر است و موضوعات انسانی که مربوط به حوزه تجربه هستند نیز دائماً در حال تغییر هستند. برای یک فقیه در مقام استنباط ضرورت داد قلمرو این نیاز را بفهمد تا بتواند از یک‌طرف از ظرفیت‌های علوم تجربی در مسیر کشف احکام و فهم موضوعات جدید استفاده کند و به سمت پویایی فقه حرکت کند و از طرف دیگر بتواند در سایه شفاف شدن این ارتباط به دست یابد چنان روشن‌فکر فقه اسلامی بپردازد.

## ۳. فرضیه تحقیق

با تبیین ماهیت‌شناسی علم فقه و علوم تجربی در فصل دوم می‌توان به این نتایج دست پیدا کرد:

۱. بین علم فقه و علوم تجربی رابطه وجود دارد.
۲. علوم تجربی هم در شناخت موضوعات تخصصی و غیرتخصصی، هم در کشف برخی احکام و مرادات و کشف برخی مصالح و مفاسد دنیوی و هم در ارائه روش به علم فقه تأثیر می‌گذارند.

۳. علم فقه در زمینه بیان برخی موضوعات و در جهت‌داری، بر علوم تجربی اثرگذار است.